तालुजिह्वांचेत्यत्रसूत्रितमर्थंव्याकरोत्यध्यायद्वयेन अत्राषीति अत्रप्राणक्षयेवक्तव्ये तत्रछांदोग्येप्राणाग्निहोत्रविद्यायांप्राणापानव्यानोदानसमानाःक्रमेणाधिलोकंद्युभूमिदिगाकाशविद्युद्रूपाःसमाम्नाताः तेषांप्राणापानौअन्योन्याधीनौ पूरकेरेचकेवाक्रियमाणेअपानक्रियानिरोधात् अपानेचविरेच्यमानेप्राणगतिनिरोधात् पार्ष्णिभागेनसंपीड्ययोनिमाकुंचयेद्दृढमित्यादिप्रकारेणमूलबंधेनतयोरेकीकृतयोरूर्ध्वा गतिर्भवति तदेतत्प्राणापानयोरुदानाधीनत्वंप्रागेवोक्तं अपानप्राणयोर्मध्येउदानोव्याप्यतिष्ठतीति एवंद्युभुवोःपर्जन्ययज्ञद्वारापरस्पराश्रितयोरपिआकाशाश्रितत्वं तथानाभिदेशमात्रवर्त्तीसमानःसर्वांगव्यापि नोव्यानस्यवशेस्ति व्यानोपिसर्वसंधिव्यापिन्युदानेसमुच्चत्वादुच्चलतितद्व्याप्यत्वात्समानोप्युच्चलति एवंविद्युद्दिगाश्रितादिक्कआकाशाश्रिता इदमेवसर्वेषामुदानाधीनत्वंश्रुत्यातद्यथासुँहृयपङ्गीशशंकून्मखीदे

ब्राह्मणउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ सुभगेपंचहोतॄणांविधानमिहयादृशं॥ १ ॥ प्राणापानावुदानश्चसमानोव्यानएवच॥ पंचहोतॄंस्तथै तान्वैपरंभावंविदुर्बुधाः॥ २॥ ब्राह्मण्युवाच स्वभावात्सप्तहोतारइतिमेपूर्विकामतिः॥ यथावैपंचहोतारःपरोभावस्तदुच्यतां॥ ३॥ ब्राह्मणउवाच प्रा णेनसंभृतोवायुरपानोजायतेततः॥ अपानेसंभृतोवायुस्ततोव्यानःप्रवर्त्तते॥ ४॥ व्यानेनसंभृतोवायुस्ततोदानःप्रवर्त्तते॥ उदानेसंभृतोवायुःसमानोनाम जायते॥५॥ तेऽपृच्छंतपुरासंतःपूर्वजातंपितामहं॥ योनःश्रेष्ठस्तमाचक्ष्वसनःश्रेष्ठोभविष्यति॥ ६॥ ब्रह्मोवाच यस्मिन्प्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राण भृतांशरीरे॥ यस्मिन्प्रचीर्णेचपुनश्चरंतिसवैश्रेष्ठोगच्छतयत्रकामः॥ ७॥ प्राणउवाच मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे॥ मयिप्र चीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोत्यहंपश्यतमांप्रलीनं॥ ८॥ ब्राह्मणउवाच प्राणःप्रालीयतततःपुनश्चप्रचचारह॥ समानश्चाप्युदानश्चवचोब्रूतांपुनःशुभे॥ ९॥ नत्वंसर्वमिदंव्याप्यतिष्ठसीहयथावयं॥ नत्वंश्रेष्ठोहिनःप्राणअपानोहिवशेतव॥ प्रचचारपुनःप्राणस्तमपानोभ्यभाषत॥ १०॥ अपानउवाच मयिप्र लीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणंभृतांशरीरे॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोत्यहंपश्यतमांप्रलीनं॥ ११॥ ब्राह्मणउवाच व्यानश्चतमुदानश्चभाषमा णमथोचतुः॥ अपाननत्वंश्रेष्ठोसिप्राणोहिवशगस्तव॥ १२॥ अपानःप्रचचाराथव्यानस्तंपुनरब्रवीत्॥ श्रेष्ठोहमस्मिसर्वेषांश्रूयतांयेनहेतुना॥ १३॥

दितिदृष्टांतेनोपपादितं उदानोपिभ्रूघ्राणसंधौनिरुध्यतेयदातदातत्स्थोब्रह्मणिद्युभूम्यादिसहितआकाशोनिरुध्यते एवंचतस्यामवस्थायांसर्वप्रपंचप्रविलयाद्योगीकृतकृत्योभवतीतिप्रघट्टकतात्पर्यं तत्रैवंसतित्रे धाभाधनाप्रवर्त्तते प्राणायस्वाहेत्यादिभिर्मंत्रैःप्राणाग्निहोत्रंकुर्वन्ननेनावदानेनसर्वंद्युप्रभृतितृप्यतीतिभावनयाशुद्धचित्तोभवत्यन्नदोषैश्चनलिप्यतेइत्येकःप्रकारः चपलंमनःपूर्वोक्तखेचरीमुद्रयाहठयोगेननिरो द्धव्यमितिद्वितीयः अनुपदोक्तःकृत्स्नप्रपंचविलयस्तृतीयः एतेषामधिकारिभेदाद्व्यवस्था एवंसर्वापिविद्याधिदेवाधिभूताध्यात्मभेदेनत्रिविधाधिकारभेदात्ज्ञेया ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ अक्षरार्थःस्पष्टएव पंचानामप्येषामेकस्यापिनिरन्वयोच्छेदेसर्वेषामुच्छेदोभवतीतिसर्वेषांप्रत्येकंमयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतीत्युक्तिःसंगच्छते॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥

Digitized by Google